

Óráló keresztfa : Óráló keresztfa

I. A kereszt

„A kereszt az emberiség ősi szimbóluma, mely az ábrázolásmódok és jelentés-tartalmak páratlan sokféleségét mutatja fel. Kulturális és vallásos jelképként már a prehisztórikus korban is előfordult, és sok különböző alakban találhatunk vele a közelkeleti, amerikai és ázsiai magaskultúrákban is. A kereszténység kialakulásával a nyugati kultúrtörténet vezérmotívumává vált... hatalmi szimbólum, az egyházatyák, szerzetesek, apácák és laikusok szellemiségében pedig az elmélyült teológiai elmélkedések forrása.” (WILHELM ZIEHR: A kereszt (Jelkép és valóság) Helikon Kiadó. Budapest, 1998. fűlszöveg)

Nyelvünkben ez a szó számos jelentés hordozója. Elsősorban azonban talán a keresztény vallás szimbóluma, jelképe. A keresztvetés, a keresztformával való megjelölés pedig a római katolikus vallásgyakorlat fontos jelképi eleme. (Természetesen jelen van az egyéb keresztény vallások liturgiájában is.) Ugyanakkor „ilyen formájú kegytárgyak kegyeleti építmények” is igen jelentős számban fordulnak elsősorban a katolikus népességű vidékeken. Ennek magyarázata többek között egy névtelen egyházatyá által megfogalmazott vélekedésében rejlik. „A kereszt alakja mi más lenne, mint a világ a négyzet alakú ábrázolása? A keleti irány ragyog a négyzet csúcsáról, az északi irány a belső jobb oldalt, Dél a baloldalon található, Nyugat pedig a talapzatot tartja és erősíti.” (ZIEHR 28.) de az ember önképe is a kereszt: „... az emberi test hallgató és titokzatos módon jelképezi és fejezi ki a kereszt alakzatát.” (ZIEHR 29.)

A *keresztelés* – mint alapvetően fontos egyházi aktus – ugyancsak az ember és a kereszt szoros összefüggésére utal, hiszen Krisztus keresztáldozatának az érvényesítését testesíti meg. A keresztség az egyházba való belépés a születő ember számára, amely a megváltás, az üdvözülés feltétele. Nyilvánvalóan ebben leli magyarázatát az a tény is, hogy a keresztség az *első* a szentségek sorában. A keresztelés szövege érzékelhetővé teszi a fentieket: „fogadd a kereszt jelét homlokodon és szívedben. Hittel fogadd az ég parancsolatait. Erkölcös életteddel arra törekedj, hogy Isten templomává válhass.” (ZIEHR 92.) A papi áldás ugyancsak a keresztvetésben találta meg adekvát szimbólumát.

Természetes tehát, hogy a kereszt mint vallási jelkép megszámlálhatatlan formában át- meg átszövi életünket akár vallásosak vagyunk, akár felekezeten kívüliek. Helyet kap a földrajzi nevek között is. Magyar nyelvterületen ritka az olyan település, ahol ne lelnénk kő- vagy fakereszteket a vallási élet vagy egyéb jelenségek, alakulatok jeleként. De már a rómaiak világában is fontos jelenséggént tartották számon. Julianus császártól származó megállapítás: „A kereszt fáját tisztelitek. Jelét felírjátok homlokotokra és felrajzoljátok házaikra.” (ZIEHR 88.)

II. A kereszt a Jászságban

Ezúttal kizárólag a határban vagy a települések belterületén található kegyeleti építményekről ejtünk szót. A Jászságban – a jászladányi adatok nem szerepelnek – összesen 181 keresztet vett számba a gyűjtők tábora. Ennek túlnyomó többsége *kereszt, keresztje* alapelemet tartalmaz, és mindössze négy olyan név akad, amely *Jézuska, Jézusa* alapelemre épül. Egy (9/33) egészen szokatlan: *Kakasos Jézuska*, a 10/184 nemkülönben elüt a fészületek többségétől: *Cigán Jézuska*. (Ezek a jelölések antropomorf jellegűek tűnnek, és annak bizonyosságai, hogy a tájék lakói emberközelinek érezték, illetve annak is érzik a Megváltót.)

A keresztnek nagy hányada az állíttató nevével azonosítható. Rendszerint így is említik a környékeliek, illetve akik egyáltalán ismerik. A keresztet általában kőből, betonból emelték, és az állíttató neve(i) mellett a keresztmelés indítéka is szerepel. A keresztnek helye jellegzetes. Egyrészt az állíttató birtokán vagy annak közelében emelték, másrészt viszont jeles, fontos pont jelölésére is szolgált. Legtöbbször a kül- és belterület határát jelölték a fészületek, de egészen tipikus, hogy a települések határvonalának valamely pontján is kereszt állt. Valamely főközlekedési útvonal és alig látható határvonal találkozáspontján emelték (Jászapáti és Jászfákóhalma, Jászszentandrás és Jászapáti, Jászladány és Tizsasüly, Jászladány, Jászsalsószentgyörgy stb.). Ez a jelenség a Heves megyei gyűjtésekben is fellelhető. A bel- és külterület találkozás-pontjának jelölésére szolgáló kereszt és egyéb szakrális építmények manapság már a belterületen találhatók. Jászapáti például a *Kiséri úti kőkereszt* jelölte hajdan a kül- és belterület találkozáspontját, de Rákospalota és Rákoskeresztúr lakói is úgy tudják, hogy egy-egy kereszt jelölte a szóban forgó helyet. Jászberényben nem keresztet, hanem az úgynevezett *Kőképek* jelölték ezt a pontot.

Némely kereszt jeles eseményre utal. Jásziványon a templomkertben álló kereszt például az egykori katolikus templom helyét jelöli. Az építményt a törökök rombolták volna le. Ritkán, de előfordul, hogy közösség állíttatott keresztet. Jászberény belterületén áll a *Juhász kereszt* (8/171). Ezt Jászberény juhászházai emeltették: „Isten dicsőségére állították a jászberényi juhászok. 1807.”

W. ZIEHR véleménye szerint „Az ír szerzetesek templomaiból származik az a szokás, hogy a kolostorok közelében, de egyúttal vidéken is a hívők gyülekezési helyének jeleként magas kőkereszteket állítottak fel.” (i.m. 108.) Ezek a szakrális jelek azonban „... a mindenkori kolostor területének a határát is jelölték.” (i.m. 111.)

A jászági fa- és kőkeresztnek nagy részét ma is gondozzák. Időnként megtisztítják, bemeszelik, esetleg befestik. Nem tudunk arról, hogy valamely keresztet alkalmanként vagy rendszeresen ájtatottsági céllal felkeressék a hívek, legfeljebb virágot tesznek rájuk, kivéve a keresztút rendszerébe tartozó szakrális építményeket. A jászági névgyűjteményben található féltucatnyi *kálvária* gondozására valamivel nagyobb gondot fordítanak a hívek, illetve a gondozással megbízott család vagy közösség. A mintegy ugyancsak féltucatnyi *fakereszt* nem tüntet fel eltéréseket funkció tekintetében, noha a hívek szemében kevésbé rangosnak, maradandónak számít, és az egykori fakereszt helyére szívesen állíttattak kőkeresztet.

III. Az óráló (oráló) keresztfa

Az első híradás erről a kegyeleti építményről egy Gyergyóban készült szakdolgozathoz való (KOLUMBÁN ILONA: Kilyénfalva (Chileni) földrajzi nevei. Szakdolgozat. Jászberényi Tanítóképző Főiskola. 1996. 42 p.) ennek a közlésnek primer tanulságait a Nyelvünk és Kultúránk 103. számában közzétettem (64–69.) Azóta kaptam Erdélyből egy nagyon hasznos magnófelvételt, és írásos, illetve szóbeli közlést, amelyek segítségével bizonyosan tisztázható, mi is az anyaországi gyűjtésekben fel sem bukkanó névelem tartalma, talán az is, hogyan alakult ki, hogyan őrződött meg mind a mai napig.

A magnófelvétel néhány megállapítása régi szokásra hívja fel a figyelmet: „A Székelyföldön szokás a húsvéti határkerülés. Minden faluból egy gyalogos és egy lovas csapat indul. Meghatározott helyen találkoznak. Nálunk olyan helyen van a találkozó most is, ahol öt községnek a határa találkozik. Ezt az öt községet megnevezem mindegyiket: Gyergyószentmiklós, Gyergyóalfalu, Gyergyócsomafalva, Gyergyóújfalu és Gyergyókilyénfalva ... A zarándokok induláskor éneklük: Feltámadt Krisztus e napon ... A mezőn pedig a dicsőséges olvasót imádkozzák. A találkozóhelyen eléneklük a Mennyei királyné asszonyát ... A soros község *imádkozója, imádkoztatója* a középbe lovagol vagy megy, ahol elkezd az imát, amit a nép *órálásnak* nevez. Az öt község határánál, ahol a három keresztfa van felállítva, és ezeknek a nevük *Óráló keresztfák*.” (Kolumbán Péter 68 éves, Kilyénfalva 152.)

A másik adatközlő: „... gyermekkoromban részt vettem az *órálás*on. Minden falunak megvolt a maga imája. Az órálás mindig maradt apáról fiúra. Kilyénfalván a Balázsok óráltak. Minden negyedik évben került arra községre a sor. A szöveg elmondása közben a nép mindig fordult a világtájuk felé ... Aki nem ment határt kerülni, az érkező tömeget a templom előtt fogadta.” (Balázs Julianna 68 éves, Kilyénfalva 209.)

Az *óráló, órálás* szó tehát egy meghatározott ünnepi alkalomhoz kapcsolódó szakrális aktus jelölésére szolgál. Az aktus a feltámadás, a természetébredés élményét fogalmazza meg.

Hasonló népszokások a magyar nyelvűség peremén éltek, esetleg élnek. BÁLINT SÁNDOR pontosan és részletesen megírja jeles munkájában a gyergyói húsvéti határkerülés különböző változatait. (Ünnepi Kalendárium. I. Mandala Kiadó, Szeged, 1998. 376–377.) Ebben a leírásban is szerepel az ORÁL szó: „Ezután ezzel a köszöntéssel: dicsértessék a mi mostan feltámadott Úr Jézus Krisztusunkban áldott szent neve, hangos szóval elmondja, órálja a régi imádságot.” (i.h.)

A magyar gyökerek is távolabbra nyúlnak. Érintkezhetnek az írek sajátos szokásrendszerével. Ennek egyik lehetséges mozzanata lehet a csíkdelnei (Delnita) régi templomok udvarán található egészen különös kőkereszt. Annak egyik oldalán korpusz látható, a másikon azonban egy Mária-ábrázolás. Az ottani katolikus pap és a hívei úgy tudják, hogy ilyen kereszt csak Írországból található. A fentiek szerint nyilvánvaló, hogy ugyanott találhatók olyan nagy méretű kőkeresztek, amelyek a hívek gyülekezésének, istentiszteleti tevékenységének színhelyeül is szolgálnak.

Ennél is meggyőzőbb egy jeles jugoszláviai magyar egyháztörténész, Erős Lajos vélekedése, aki Canonica Visitatióra hivatkozva a következőket mondotta a múlt év nyarán egy csíkszeredai kutatónak, Mirk Lászlónak: „... egy faluépítés azal kezdődött, hogy keresztet állítottak a temetőnek kijelölt helyen, mégpedig egy nagy keresztet, azaz trabalis keresztet, ami azt jelenti: „nagy”. Sem a telepítéskor, sem utána még sokáig nem volt a falunak imaháza, temploma, ezért ennél a trabalis keresztnél gyűltek össze a katolikus vallású lakosok vasár és ünnepnap, itt imádkoztak, itt tartotta a szentmisét a pap. Erős Lajos szerint ezt nevezték oráló (sic) keresztfának is, hiszen az imaház vagy templom felépítéséig ez a kereszt volt a vallásos élet fókusza. ilyen keresztet álltak mindenütt, amíg fel nem épültek a templomok.” (MIRK LÁSZLÓ csíkszeredai gimnáziumi tanár és néprajzkutató leveléből. Ugyanő erről a témáról: „Mi itt vagyunk, és itt maradunk – honn” Hargita Kalendárium 1999. Csíkszereda 151–155.)

Az a keresztfát nevezték *óráló* vagy *oráló* keresztfának, amely helyettesítette az istentisztelet színhelyéül szolgáló templomot, a hívek természetesen gyülekező helyét. Köztudott ugyanis, hogy három székelyek alkotta településen (Székelykeve, Hertelendyfalva, Sándoregyháza) lehetett a múlt században vagy korábban olyan keresztfa, amely sokféle funkció fenntartására nyújtott módot. Gyergyóban megmaradt ennek a másik változata, amely szerint a szomszédos települések összetartozását tehették egyértelművé az ősök, és ebben az esetben már nem csupán az ima, hanem meghatározott célú beszédek megtartásának színhelye is. Ugyanakkor szoros összefüggésben volt és van az Óráló keresztfák léte a természet újjászületésével és Krisztus feltámadásával.

FARKAS FERENC

Népetimológia Veszprém megye helységneveiben

A földrajzi nevek gyűjtése során tapasztalhattuk, hogy a helynévadásban jelentős szerepet tölt be a népetimológia. A kérdéssel behatóan foglalkozott RÓNAI BÉLA (NÉ. 7: 9–18). Cikkében a népetimológia legfontosabb irodalmát is áttekintette – ezért erre nem térek ki.

A népetimológiával foglalkozó dolgozatok egyik központi kérdése a fogalom tisztázása. A problémát legutóbb HOFFMANN ISTVÁN világította meg és tisztázta A helynevek nyelvi elemzése (Debrecen, 1993.) c. munkájában. Rámutat, hogy a szakirodalom a népetimológiát egyrészt névkeletkezési folyamatként mutatja be, másrészt ide sorolják azt a gyakori jelenséget is, hogy a helységneveket a használók új motivációval igyekezzenek ellátni, tudálékos névmagyarázatokat fűznek hozzájuk. Ennek az az oka – írja Hoffmann –, hogy az ilyen értelmezések alapjául ugyanazok a motívumok szolgálnak, mint amik a népetimológiás változásoknak is mozgató rugói.